

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ք

ԱՐԴԻ ՅՈՒՆԱՅ

ԳԵՐԵՋՄԱՆԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԵՈՒԹԻՒՆԸ

Շիւղերի գեղեցկագոյն ոտանաւորներէն մին՝ կ'երգէ զանգակի բազմաթիւ և զանազան հնչիւնները, որ կը տատանի երկընքի կապոյտ կամարին տակ, և կը միաջնէ իւր զօղանջները՝ որոտմանց խուլ շաշիւնին հետ: Չանգակը՝ զուարթ ներդաշնակութիւններով կ'ողջունէ տղուն մուտքը կենաց ծաղկալի ճամբուն մէջ. կ'ողջունէ ուժեղ երիտասարդութիւնը՝ որ կը զգայ քաղցր և համեստ ախորժները. կ'ողջունէ ընտանեաց խաղաղութիւնը՝ որ աշխատութեամբ և ամուսնաց համաձայնութեամբ, երջանիկ օրերու սերունդ կը պատրաստէ. և վերջապէս կը հնչէ նորէն տիրութեամբ, սգաւոր երգերով, հովտին մէջ: Իւր վանգիւնները այլ եւս արծաթեայ չեն, այլ կը տարածուին օդոյ մէջ գերեզմանական մութ տրտմութեամբ: Նախանձորդ սատանան՝ սիրելի հարս մը և մայր մը կը յափշտակէ իւր ամուսնոյն և մատաղ որդիներուն ձեռքէն. ողջախոհ սիրոյ կապերը խորտակուած են, և ստուերներու տէրութիւնը ապաստանարան կ'ըլլայ անոր՝ որ խոհեմ և արթնուն կերպով գլխաւորութիւն կ'ընէ իւր գերդաստանին մէջ: Չանգակը, կ'երգէ գերմանացի բանաստեղծը, իւր խորհրդաւոր ներդաշնակութեամբ կը կրկնէ մեզի՝ թէ չկայ աշխարհիս մէջ տեւական բան մը, թէ երկրաւոր իրերը կ'անհերքուծանան, ինչպէս իւր զօղանջները՝ որոնք հագիւ թէ մեր ականջին կը հասնին՝ կը մնանին:

Եւ ուսուցէ թէ որպէս ձայն
Որ ի նմանէ՝ ցըրուի յունայն,

Այսպէս մնայուն ինչ չիք բնաւին,
Ու ամեն երկրայքըս յապաւին:

Սգաւոր զօղանջներ են անոնք ալ, որ պիտի հնչեն արդի-յոյն գրականութեան այս ճառին մէջ:

Իրացընէ պիտի խօսիմ ձեզի Յունաց գերեզմանական բանաստեղծութեան վրայ, բայց պէտք է՞ք մտաւորանալ: Գեղեցիկը չփայլի միայն նորածին մանկան որորոցին, կամ հարսին նարնջագոյն ծաղկեայ պսակին մէջ: Գեղեցիկը կը փայլի նաեւ դամբանին մէջ, և զուցէ աւելի՛ քան ուրորոցին. վասն զի եթէ որորոցը նշան է հոգւոյն Աստուծոյ բաժնուելուն առաջին վայրկեանին, դամբանը՝ գէթ քրիստոնէութեան մէջ, նշան է հոգւոյն Աստուծոյ հետ միութեան առաջին վայրկեանին: Բաց աս, կից, Արեւելքի դամբանները գեղեցիկ են իրենց գեղջկական պարզութեամբը. պայծառ սպիտակափայլ քարերը, որոնք կը ցուցնեն անունը մահուան զոհին, ամբողջ դասակարգները հաւասարող տիկիներ. սեւ խաչերը՝ որ կը ցցուին քրիստոնեայ գերեզմանատանց մէջ, իբրեւ նշան կենաց և յարութեան՝ բաղնիքով և ծաղիկներով հիւսուած են, նոճիներէ հովանաւորուած, և մանաւանդ խիստ կապոյտ երկընքէ մը լուսաւորուած են: Մահմետական ճակատագրականութիւնը նոյն իսկ փոխեր է տանկական գերեզմանոցները՝ աղմկալից ժամադրաւայր կանանց խումբերուն որ քողարկեալ են իբրեւ ուրուականներ. կամ կայտառ և զուարթ մանկանց, որոնք երջանիկ անհոգութեամբ

մը կը կոխկոտեն իրենց պապերը, և անոնց կմախքներուն վրայ ուրախութեամբ կը լափեն պզտիկ կարկանդակներ, բոկեղներ, Արեւելեան ազգերը, ընդհանրապէս, մահը խաղաղ անտարբերութեամբ մը կը նկատեն. գիտեն թէ չեն կրնար դէմ դնել Ալլաի պատուէրներուն. և հետեւաբար, ըստ հայկական առածի մը, (Մահ ոչ հայ) ի տօնացոյց. ամենալաւ խորհուրդն է, անշարժ կեցած սպասել, կամ անոր հետեւիլ՝ խարազանուած շուն մը հլութեամբ:

Արդի Բունայ յուղարկաւորական երգերը՝ սրտի մը ինքնաձգ յանկարծախօսութիւնն է, որ բանաստեղծական ներդաշնակութեան մէջ ելը մը կը փնտռէ՝ իւր շնչառութեան ժամանակ. և նաեւ իւր երգերով մէջ չմիտծեր աւանդական արուեստը: Կան երգեր՝ որոնք պէտք էին դամբանի մը շուրջը լացող յոյն կանանց շըրթունքներէն լսուիլ: Ինչպէս ամէն բանաստեղծութիւն՝ որ կ'երեւնայ յանկարծախօսութեան խանդով, իրենց կեանքը բորձատես է, և իրենց ցաւերուն զարմանալի շեշտները հետազգայիչ չեն հասնիր:

Երբ հիւանդ մը շունչը կու տայ, ամենէն մտերիմ ազգականները՝ մայրը, կինը կամ քոյրը, կը գոցեն աչքերը և մարմնոյն վրայ կ'ողբան: Բարեկամները անուշ բռնադատութեամբ կը ջանան գանոնք մխիթարել, և արտասուցա առաջին սթափումէն վերջ՝ ուրիշ խուց մը կը տանին: Հոն՝ վշտացեալ կանայք սպիտակ զգեստներ կը հագուին, իրր թէ պարտք ունենային հարսանեակն խումբի մը մասն ունենալու և մագերիին կ'արձկնեն:

Իսկ մարմինը՝ իւր զգեստներէն ամենէն գեղեցիկը հագած, որ զրուի ցած անկողնեակի մը վրայ. դէմքը դէպ ի Արեւելք դարձած, ձեռքերը խաչածու: Այս պատրաստութիւնները լմնալէ վերջ, կանայք իրենց քարեկամուհիներով՝ կը շըջապատեն մարմինը, կը սկսին մեռելաճառները (myrologhion): Ուրիշ կանայք իրենց տեւ կը բռնեն, ամէն մէկերնին վայրկենին ազգեցութեան համեմատ, իրենց ցաւը կը բացատրեն. կամ կ'երգեն հան-

գուցելոյն առաքինութիւնները և արժանիքը. զանիկայ կը նկատեն նաեւ դեսպան մը՝ դամբանէն ալ անդին, և կ'անդօթեն որպէս զի միւս հանգուցեալներուն ըով տանի ազգականաց իղձերն ու մաղթանքները, կամ փոքրիկ ծաղիկ մը՝ իբր քաղցր յիշատակ անոնց՝ զորս դեռ իրենց երկրիս վրայ կը սիրեն: Ելբեմն մեռելանոսները կ'երգուին մարմինը եկեղեցի փոխադրելու ատեն. և կը դադրին՝ երբոր ջահնանն ննջեցելոց սաղմոսերգութիւնը կ'ընէ. և նորէն կը սկսին գերեզմանատան մէջ՝ երբ մարմինը իւր փոսին մէջ դրուած և հողով ծածկուած է:

Այս մեռելաճառներուն մէջ սրտաշարժ են անոնք՝ զոր մայր մը կ'երգէ իւր փոքրիկ հրեշտակի որորոցին ըով, որ սրտգոյն, խորասուզուած է խաղաղ ճնոյ մը մէջ. բայց այլեւս չպատասխանիր մայրենի գգուանքներուն: Մայրը՝ զինչ կը կոչէ ամենաքաղցր անուններով, փափուկ տունել, վարդ՝ իւր կոկոնին մէջ, ծաղիկ՝ դեռ զարնան ճառագայթները չտեսած, հրեշտակիկ՝ ոսկեգոյն թեւերով:

Մեռելաճառները, ինչպէս Fauriel կը դիտէ, կը ձեւացնեն Բունայ ըով բոլորովին կանացի բանաստեղծութիւն մը: Միայն կանայք կ'երգեն զանոնք, իսկ մարդիկ լուրթեամբ մտիկ կ'ընեն, առանց իօսեցերով յայտնելու. գիրենք տաշնապեցնող ցաւերը:

Բայց այս սգաւոր երգերը միշտ թեւադրուած չեն կրքէ, ստոյգ տիրութիւնէ, հարկէն՝ որ սիրտը կը փորձէ արցունք թափելու: Dumas կ'ըսէր թէ մարդը (փականգծի մէջ, նաեւ կինը) ամէն բան օգտակար կ'ընէ, նոյն իսկ ցաւը: Բունական կղզիներուն մէջ կան կանայք՝ որոնք ստակի վարժատրութեամբ մը իրենց բանաստեղծական ոգին կը գործածեն ննջեցեալներուն համար, և անոնց կ'ընկերեն եղբայրներով՝ գերեզման փոխադրելու ժամանակ: Սակայն, ի գովեստ իրենց, պէտք է աւելցնել, որ այս քրիստոնեայ լաւկան կանայք ինչզինչնին այնչափ յարգելի կ'ընեն որ բուն արտասուք թափել կու տան:

և ներկայ եղողները ի գուժ կը շարժեն՝ իրենց կարճատեւ բայց սաստիկ յուզման միջոց հանած ձայներով:

Յոյն ժողովրդական երգերուն հաւաքածոյին մէջ շատ քիչ հատակոտորներ կան միևնույնացներու, որոնց՝ շատ շուտ մտացուի վիճակուած է, որովհետեւ լսողները տեղեկութիւն չունին անոնց բանաստեղծական արժէքին: Ինչպէս Քլէֆֆներու երգերը, որոնք ազնուական, կորովի մտածութեանց և անուշ փոխաբերութեանց խառնուրդ են ու մանկական ասացուածներով հիւստանէ իրենց բնական գեղեցկութիւնը կը կորստի՝ երբ չեն լսուիլ այլ եւս զազաղին կամ դամբանին քով, առաջիկայից արցունքներուն և յուզմանց մէջ: Երբաւար մը, այրիացեալ իւր երկու փորքի որդիներով, կ'ողբայ ամուսնոյն մահը այս տարօրինակ այլաբանութեամբ.

... անցեալ օր, տանս սեմին վրայ տեսայ Նակայ մը ուսերուն վրայ սպիտակ թեւերով, որ սպանուելից զեմ. քով իմ վրաս կը նայէր: Այն անոքին մէջ կը շողշողար սուր մը: — Կին, ո՞ր է ամուսնիդ: — Տունն է: Կը չտէ՞ Նիկողոսիին խառնակ մազերը, և կը փայփայէ՞ անոր արցունքները չորցնելու համար: Բայց զուսեմին վրայ կեցիր, տուն մի մտներ: Նիկողոսիկը զբեղ տեսած պահուն վաթէն պիտի մեռնէր: — Հսկան բռնի կ'ուզէ ներս մտնայ, ես դեմ կը դնեմ, բայց իմ դիմադրութիւնն երկար չունիւ. ի՞նչու կորովի է ինքը: Ո՛վ սիրելի ամուսինս, խուցիկ մէջ կը մտնայ, զբեղ իւր սքովը կը տապալէ, և կ'ուզէ տպանել Նիկողոսիկը: ...

Ուրիշ մայր մը՝ ամուսնոյն դազաղին քով կը կանչէ իւր հեռաւոր որդիքը.

Դեռ օր մ'ալ, ո՞վ սիրելի, ինձի հետ պիտի կենաս տանդ մէջ, և վերջը պիտի մտցոյ՞ իս խառնուրդ տեղիս խորը: Ո՛ր օրնունես, եկ'օր Գանուրի ամուսնեքն, աւալ՝ փոխուէ: Ե թո՛ք կտրէ միջոցը. ո՛ր Լուսանդին, եկ'օր Վոսփորի ամուսնեքն, ծիծեռնակ գարեթի, և եկ'օր երկրի համբաներուն հետեւ ելով: ...

Ուրիշ երգեր՝ կը բացատրեն խոսեցեալներու ցաւը, որոնք մահուան աւար հիգան են՝ ամուսնական օրհնութիւնը դեռ իրենց կեանքներուն չմիացուցած: Որոշաւոր է հարմանացուին հրաժեշտի՝ իւր մահուան անկողնոյն վրայ.

Բժիշկները պիտի չկարենան բնաւ իւր հիւանդութիւնը առողջացնել, կամ թեթեւացնել տանիանքերը՝ որոնքէն աւելի կարելի չէ երեսկայել: Իւր հոգեվարքի անկողնոյն քով ամենը կու լան, և կը փսփոսակաւնին մէջ թէ ինչն ալ մահուան աւար ըլլալու

պիտի չուշնայ: Աղիկը՝ իւր ձեռաց մէջ կը բռնէ հորը ձեռքը, կը սեղմէ շնչասպառ կուրծքին վրայ և կ'աղաչազէ. « Աւագ, չարիկ, պիտի չապրիմ՝ այլ եւս: Աղիկը՝ իւր ձեռաց մէջ կը բռնէ մորը ձեռքը, կը սեղմէ շնչասպառ կուրծքին վրայ և կ'աղաչազէ. « Աւագ, մայրիկ, պիտի չապրիմ՝ այլ եւս: Ինձի բերեք իմ փեսաս, կ'ուզեմ տալ իրեն իսկին ողջագուրանք, և ապա միայնակ ձգել, և յախտեան բաժնուի իմէն: Լուս գայ փեսան, տեղան և արտասուելից՝ մեռնողին մահէն կը մտնեայ սա կը բռնէ անոր ձեռքը, կը սեղմէ կուրծքին վրայ և կ'ըսէ իրեն նուազ ձայնով մը. « Եկ'երգոյ ընդեմ զբեղ. ո՞վ քարեկամ, երբ մեռնիմ՝ սփռէ՛ շերտիս վրայ այն ծաղիկները՝ արեւցմով՝ կ'ուզէ՛ր զարթել իմ սրկապանս և լիս խօսքերը կ'արտասանէ, և չունէ՛ր կու տայ. մայրը, յայրերը կը վազեն, իւր շրթունքները կը գոցու իս յախտեան:

Աւելի ազդու է փեսային երգը՝ որ կը մեռնի դեռ չսպակուած.

Ա, ո՞վ քարեկամ, այդ դարանին բանութիւնները: Պիտի գտնաս տղոյդ զգեստ մը, առ գայն և դիւր անկողնայ վրայ: Երբ տեսնաս քահանային ուրաքով գայը, կանչէ՛ քու քարեկամու հինքիդ: Երբ տեսնաս քահանային խառնիկ գայը, գոչէ. « Կը մեկնի փեսաս: Երբ գան չորս տեղի երիտասարդին զիս տանելու համար: Գոչէ. « Եւրեք, ո՞վ քարեկամ: Երբ քու տանդ առնէն անցնիմ անշնչաքած, փետտէ՛ մաշկերդ: Երբ դուր իմ կեղեցւոյ դրան առնէ, գոչէ. « Եթոջ չորանն մազաւ գեռնունքս խորհրդը: Երբ հասնիմ խորանին առնի, գոչէ. « Եթոջ ցնցոյ՛ր եկեղեցին: Երբ ինքն երեք տարեան վար հողին տակ իմ շերտիս մէջ, գոչէ. « Եւս հետաքաւ երջանկով թիւնա: Երբ մանն ունենաս հոգեհացին՝ իմ՝ յիշատակիս համար, ինչպէ՞ր սրտիդ խոնքն քու փեսայիդ համար Աստուծոյ թողութիւնը, և հանգիստ՝ իւր հոգւոյն:

Ուրիշ ժողովրդական երգ մ'ալ կը ներկայացնէ աղիկի մը՝ որ անմիթար մօր ցաւը կը մեղմացնէ գերեզմանէն.

Ո՛վ մայրիկ, այդ զատ ի վեր լերան վրայ, ուր թուի և մեծ ամպեր կը խառնան, գազաթները ձիւնով ճեղկած են, և մառախուղը իւր ստորսը կը տարուէր ինձի՛ կ'ուզէ մտադրման խառն: Հսկա արտիկ կ'ընթանն ոչխարները, և կը մոռնան իրենց զոգարիկ գառնիկները: Ո՛ մայր, գտնա՛ ալ կը ժողվոյս այս խառն գիւմ մոռնայ: համար. ես չեմ կրնար յեղի պէս մոգվիլ, վասն զի 10, (XXX) անգամ լերան վրայ պիտի երթայի, բայց պիտի չկարենայի բնաւ զբեղ մտնայ:

Ուրիշ երգեր, ինչպէս ակնարկեցինք, մանկական պարզութիւն մ'ունին, և սկզբնական բնագրին ճաշակն աննշուր համար՝ զանոնք կարդալու է: Այս տեսակէն է Eufrosinaի երգը՝ Gianninaի Ալի փաշային թշուառ գոհը, որ իւր տասն և եօթը ընկերներովը ջրասոյգ կորսուեցաւ: Զինքը պաշտողներէն մին, ձկնէրը անիծելէն վերջ՝ որոնք պիտի մրցին իրարու հետ, իրենց համարյոյններով զինքը պատառելու համար, անոնց խոստաւ

ցաւ լճակի ջուրին մէջ հազար լիտր շա-
քար նետել, և այս կերպով ամառ ժամա-
նակ քաղցր ուտարակ մը ձեռք բերել:

Թորգմ. Ղ.

Հ. ԱՌԵՆԻՍՈՑ ՓԱՍՏԻՔԻ

Շարայարեկի

— — — — —

Լ Է Ռ Յ Ա Ր Տ Ի

ԳՈՒՆԴԱՍԼԻ ՄԷՁ ՅԱՂԹՈՂԻ ՄԸ

Քաղաքացիական ձայնը և զեմքը փառքին

Արդե՛, ազնիւ. պարմանի.

Արդե՛, որքան նեղութիւններ կանայի

Դեռ ի վերջէս քորանաթոր քաջութիւնն:

Յառա՛, յառա՛, օ՛հ դու մեծանան ախոյեան

(Եթե՛ կ'ուզես որ արութիւնդ ապշուպէ

Տարիներու սքանչելի նոսաբէն

Անուանդ աւառը), յառա՛:

Ու ձեզմեջուր սիրտը վրե՛տ իղձերու:

Քեզ՝ մեծագոյ կըռուատեղին ու կըրկէս.

Քեզ՝ ամբողջն սերը հրաւեր կ'որոտայ

Պերճապայծառ գործերու:

Քեզ՝ փառապանդը ծաղկաթիթիմ նստակով՝

Այսօր սիրունն նայերէն

Կը պատրաստէ նորոգել չին քալութեանց:

Ձընեղեցի ամբ խուճապօ՞ւ արեւոյմ

Ի Մարտիան՝ ան որ դիտեց ապշուքն

Իշեական գաշտը և մեղք ըմբիշներն

Ու գըժնդակ մըքորարուն:

Ու ալ չըքնող արմաւենին ու պըսակ՝

Ձիւրը խըմեց բարեխառն ունշանորով:

Բայց Ալփիսի ուղիին մէջ

Քաշպայաղթող ճակերուն

Լուաց անշուշտ փոշուր քաշերն ու կողերն

Ան որ բըշեց տարաւ սուր՝ դրոշ յունական

Փախըստական, պարտասուն

Մարաց արժգին հրտափնէրուն մէջ. որով

Երբեք իսր գոգն ու ափունքը դերի

Արտասցին անալիթիքար ճիւղերով:

Ինչ որ քնածին կորովին

Թաքուն կայները կը պարեմ, կ'իջօթակ.

Ի՛նչ քո ընթերցուն մէջ՝ հալուման կ'արձարէ

Կեանքի նու ազգուս քաղն եռանդը մաղկոսին:

Պիտի անտա՛հ նամարին

Յարմէհտէ տխուր անիւները փերոս

Կը նուրբէ՛ մահացուաց

Գարձերն թնշ են՝ թէ ոչ խաղ.

Ի՛նչ է նըւազ սքեռտի ստալը սուտին:

Ընտելանն ինքնին գըլիթովին

Մեղի ո՞ժիտ արւա ձիւղուն պատրանքներ

Ի՛նչ ըստուերներ երջանիկ.

Ի՛նչ տն ուր խօլ սովորող
Ձըւթաթալթեց իսկն կորովի՝ սխալներուն,
Փառապարգէն լանքերն իր՝
Շիկիւլափառ անգործութեան փոխեց մարդ:

Պիտի որեք գուցէ գան

Որ պահներն արձաններուն իտալեան

Թըշնամանն աւերակներն, և ըզգան

Արորը կ'օթը բուրներն.

Ի՛նչ յետ գուցէ քիչ արփային նուրբանի՝

Ինչպէ՛ աղուէն ըզգան լատին քաղաքներն.

Ու մոլթ անտառը մոլեղէն

Պարիսպներուն միջեւ բարձր.

Իթէ՛ Հրամանք յարաշուր մըտքերէն

Ձըւթանն եղեւնաւոր մոռացոյնքն

Հայրենական իրերու,

Ու ըզմանն երկնքն ի գուլթ փըշկէլով՝

Յիշատակովն երբեմնի պերճ գործերուն՝

Մեր ցած գործին ըստանալող կոտորածն:

Ո՛վ պատանի քալ, քեզի ծանր թնոյ գայ

Երկարակեաց ըլլալ քու:

Ապրիլանիկ նայերիքդ: Անն ատեն

Երբ շողողուն էր պատկով՝

Որմէ ան մեր և կամ ըստին յանցանքով

Կողոպտութեամբ, իրեն պիտի պերճափն

Երեւայի: Անցան գնաց այն ժամանակն,

Արդ ոչ ոք այդ մայրն իրեն փառք կը սեպէ.

Բայց միայն գուցէ քեզ կամար վեր բարձրացուր:

Մեր կեանքը թնշ կ'արժէ, թէ ոչ՝ անարգանք.

Իրջանիկ՝ երբ վըտանդներով պաշարուած,

Մոցած ինքնին՝ յամբ ու զադիւր ժամերն

Ձի շափեր փառն և ուշ չի դնէր նստանքն.

Երջանիկ՝ երբ սքըք դրուած

Անցքին վըտայ լեթէի

Մեզ աւելի հաւոյական կը դառնայ:

Թորգմ. Հ. Ա. ՂԱԶԻԿԵԱՆ

Ա Ռ Ն Ա Ռ Ն Ս Ի Ն

Ո՛վ շնորհազեղ լուսնեկայ, ես կը յիշեմ

Որ քեզ՝ տարի մ'է արդ՝ դիտել կու գայի

Տաղմուպալի՝ այս բըլբուս վրայ. և գուն այն

Անտառին վրայ կը կտրուէր այն ատեն՝

Ինչպէ՛ս որ արդ՝ զոր քու լուսովդ կ'ողողես:

Բայց ամպամած ու դողողուն կ'երուէր

Գեմքդ աչքերու՝ թաթիլներու արցունքն,

Վառն զի կեանքս էր գըժնդակ, և է՛ դեռ,

Ի՛նչ ո՞ճ ի փոխեր, սիրունիդ իմ լուսնակ:

Ի՛նչ սակայն քաղցր է ինձ յիշել և հաշուել

Վըշախ տարիքն: Ո՛վ, որքան նշու է ծաղիկ

Հասակին մէջ՝ երբ դեռ երկայն է ընթացքն

Յայսին ու կարճ՝ յիշողութեան՝ յիշել

Անցած իրերը՝ թէպէտեւ ըլլան իսկ

Անոնք աղետու, ու դեռ տաղանայը տեւէ:

Թորգմ. Հ. Ա. ՂԱԶԻԿԵԱՆ